

Utendaji wa Wahusika Wakuu wa Fasihi ya Watoto ya Kiswahili: Uchunguzi wa Riwaya ya Ngoma ya Mianzi

*Saumu Mkomwa*¹

Chuo cha Mipango ya Maendeleo Vijijini

DOI: <https://doi.org/10.56279/mulika.na42t1.3>

Ikisiri

Makala haya yanayohusu utendaji wa wahusika wakuu wa fasihi ya watoto ya Kiswahili ni sehemu ya utafiti uliofanywa kwa ajili ya kutunukiwa Shahada ya Uzamivu ya Chuo Kikuu cha Dodoma. Data za utafiti zilipatikana uwandani na maktabani kwa kusoma riwaya teule na kufanya usaili na mwandishi wa riwaya hiyo na wataalamu wa fasihi ya watoto. Data hizo zilichanganuliwa kwa mbinu ya kimaudhui kwa sababu utafiti ulikuwa wa kitaamuli. Nadharia ya Saikochanganuzi ya Sigmund Freud (1856-1939) ilitumika katika uchanganuzi huo. Matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa utendaji wa wahusika wakuu unaweza kudhihirika kwa mtindo wa kuhoji, kutaarifu, kushauri, kudadisi na kuonya. Mtindo huu umebainika kutokana na mazungumzo baina ya wahusika na masimulizi ya kiutendaji yanayokwenda sambamba na mazungumzo hayo. Kwa mujibu wa Mbunda (1993), lugha ya mazungumzo huwekwa katika riwaya ili isimchoshe msomaji, ambaye katika muktadha wa makala haya, ni mtoto wa miaka 15 hadi 18. Mtafiti anapendekeza watunzi, wahakiki na wataalamu wa kazi za fasihi, hususani fasihi ya watoto kutafiti mitindo hii katika riwaya nyingine za watoto.

1.0 Utangulizi

Fasihi ni kazi ya sanaa inayotegemea wahusika katika kufikisha ujumbe kwa hadhira iliyokusudiwa (Senkoro, 2011). Fasihi ya watoto ina dhima sawa na aina nyingine za fasihi kama kuburudisha, kuelimisha, kuonya na kurithisha amali za jamii kutoka kizazi kimoja hadi kingine (Lyimo, 2017; Mhando & Balisidya, 1976). Sifa bainifu za fasihi hii ni kuwa na wahusika wakuu watoto, lugha rahisi, matumizi ya picha, kuwa na mwisho wa kufurahisha, kutohusisha uonevu uliopitiliza na kuwa na rangi za kuvutia (Madumulla, 2001; na Ngugi, 2014). Fasihi ya watoto imewashughulisha watafiti mbalimbali nchini Tanzania wakiwemo Shima (2012), Lyimo (2014), Ngugi (2014), Bakize (2015) na Bakize na Senkoro (2019). Mathalani, Bakize na Senkoro (2019) katika andiko lao linalohusu shujaa wa kike katika bunilizi za kihistoria wanaamini kuwa, ili suala la ujenzi wa taifa lifanikiwe

¹ Barua pepe: saumumkomwa77@gmail.com

kwa haraka, wanawake na wanaume wanatakiwa wapewe majukumu sawa bila kubagua jinsia zao. Wanataka kubadili mtazamo wa jamii kuhusu jinsia bila kumdunisha mwanamke. Hata hivyo, watafiti hawa walijikita zaidi katika maudhui ya fasihi ya watoto na athari yake kwa mtoto na jamii kwa ujumla. Katika tafiti zao suala la utendaji halijagusiwa kwa upana wake. Hali hii ilimsukuma mtafiti kuangalia mitindo mbalimbali ya utendaji wa wahusika wakuu wa fasihi ya watoto ya Kiswahili.

2.0 Muhtasari wa Riwaya ya Ngoma ya Mianzi

Ngoma ya Mianzi ni riwaya ya watoto iliyoandikwa na Mugyabuso M. Mulokozi. Riwaya hii ilichapishwa kwa mara ya kwanza mwaka 1991 na *Tanzania Publishing House*, Dar es Salaam, kisha chapa hii ya mwaka 2018 tuliyoitumia kiuchambuzi, imechapishwa na KAUTTU, Dar es Salaam. Hii ni riwaya ya kihistoria ya mapambano ya Wahehe na Wasagara dhidi ya Wadachi mnamo mwaka 1891. Riwaya hii ina wahusika wakuu wawili; Mbumi (wa kike) na Chulu (wa kiume), ambao ni ndugu pacha wenye umri wa miaka kumi na sita. Watoto hawa wanatumwa Iringa kupeleka ujumbe wa siri wa mbiu ya mapambano kwa Mutwa Mukwawa (Mkwawa) baada ya Wadachi kuivamia Usagara na kuanza kuinyemelea Uhehe. Katika safari yao, walikumbana na masaibu mengi ikiwa ni pamoja na kutembea umbali mrefu usiku na mchana, kuvuka mito, milima na mabonde, na kushuhudia vifo vya ndugu zao na vya Wadachi ambao waliwavamia Wasagara. Hata hivyo, pamoja na masaibu yote hayo, walifanikiwa kuwasilisha ujumbe wao wa haraka kwa Mutwa na kutangazwa kuwa mashujaa. Katika riwaya hii, mwandishi amewapa majukumu sawa mtoto wa kike na wa kiume na kuachana na kasumba ya waandishi wengi wanaomtweza mtoto wa kike na kumkweza mtoto wa kiume (Bakize, 2015; Bakize na Senkoro, 2019).

3.0 Mwega wa Kinadharia

Makala haya yameongozwa na mawazo ya Nadharia ya Saikochanganuzi iliyoasisiwa na mwanasaikolojia wa Ki-Austria, Sigmund Freud (1856-1939). Kwa mujibu wa Mulokozi (2017), Saikochanganuzi huibua hisia na silika zilizozimwa kutoka katika ung'amuzibwete kuingia katika hali ya umaizi. Katika fasihi, hisia na silika hizo huweza kumhusu mwandishi au wahusika wake. Kwa mtazamo wa Freud (1923), lugha huakisi michakato ya akilini inayojibainisha katika ndoto, misemo na usemaji. Aidha, amebainisha nafsi tatu; nafsi ya kiwango cha msingi (Id) ambayo ni nafsi ya kisilika na matamano bila urazini, hali ya unyama, kitovu cha misukumo ya kisilika kama ushari na ashiki dhidi ya dhamiri. Pili, nafsi ya kiwango cha kati (Ego) ambayo ni nafsi ya utashi, urazini na tafakuri inayoongoza maamuzi ya busara; na tatu, nafsi ya kiwango cha ukomavu (Super-ego) ambayo ni nafsi ya kidhamira, ya kimaadili, inayochunguza uadilifu wa tendo, wema na ubaya wake, kabla ya kulitenda (Mbarouk, 2009). Kwa mujibu wa Wamitila (2002), misingi mikuu mitatu ya nadharia hii ni: mahitaji, wasiwasi na matamano. Mahitaji ni yale mambo ya msingi ambayo yakikamilishwa humfanya mtu aishi vizuri; kama

chakula, mavazi na malazi. Wasiwasi ni mashaka na dukuduku kuhusu maisha kuwa mtu atafanikiwa au la. Kwa upande mwingine, matamano hurejelea starehe, hasa za kingono. Kati ya mambo haya matatu, nafasi kubwa hutawaliwa na matamano. Kwa hiyo, kila binadamu hufanya jitihada kuhakikisha anakamilisha matamano yake. Mawazo na matamano yaliyopo katika akili za binadamu hujitokeza katika nafsi tatu za ki-Freud. Makala haya yametumia nafsi na misingi hii katika kubainisha mitindo mbalimbali ya utendaji wa wahusika wakuu wa fasihi ya watoto ya Kiswahili.

4.0 Methodolojia

Makala haya yanaonesha utendaji wa wahusika wakuu wa fasihi ya watoto kwa kurejelea riwaya ya *Ngoma ya Mianzi*. Data za utafiti zilipatikana maktabani na uwandani kwa kutumia mbinu ya usomaji matini na usaili. Usanifu kifani ulitumika kuchagua riwaya ya *Ngoma ya Mianzi* kama matini ya msingi na kumakinikia utendaji wa wahusika wakuu. Ponera (2019) anafafanua usanifu kifani kuwa ni uchambuzi wa kina wa tatizo moja. Riwaya hii ilituliwa kama kiwakilishi cha riwaya nyingine za watoto kwa sababu ya kuwa na sifa za kuitwa riwaya ya watoto, hivyo kutupatia data zilizohitajika kukamilisha lengo la makala. Sampuli ya utafiti ilipatikana kwa kutumia usampulishaji usio nasibu wa kipekee, kwa sababu watafiti walikuwa na sifa za kipekee za kuchaguliwa. Sampuli hiyo ni riwaya ya *Ngoma ya Mianzi*, mwandishi wa riwaya hiyo na wataalamu wawili wa fasihi ya watoto. Ili kufikia lengo la makala haya, uchunguzi ulifanyika kwa kusoma riwaya hii na kufanya usaili na mwandishi wa riwaya hii pamoja na wataalamu wa fasihi ya watoto. Katika uchambuzi wa data, makala yametumia mkabala wa kitaamuli, ambao hutumiwa kuchambua data kwa mfumo wa maelezo katika uwasilishaji wa maudhui (Kothari, 2004).

5.0 Utendaji wa Wahusika Wakuu

Utendaji ni ufanyaji wa jambo. Unajumuisha mambo kama: jambo linafanywa na nani, kwa namna gani na linafanyika wapi. Hata hivyo, kifasihi, utendaji ni mchakato wa uwasilishaji wa tukio linalohusu maisha ya binadamu kwenye jukwaa au mahali popote pa kuigizia mbele ya hadhira. Unajumuisha kile ambacho wahusika wanatenda, wanasema, na wanafikiri (Soyinka, 1988; Mlaga, 2017; na Munyioki, 2018). Utendaji si lazima uwe katika jukwaa au mahali popote pa kuigizia, kwani hata wahusika wa riwaya, hususani riwaya za watoto hufanya mambo yote hayo. Kwa hiyo, tunajadili mitindo mbalimbali ya utendaji wa wahusika wakuu katika riwaya ya *Ngoma ya Mianzi* kwa kurejelea mazungumzo baina ya wahusika wakuu wenyewe kwa wenyewe au wahusika wakuu na wahusika wengine, pamoja na masimulizi ya mwandishi yanayokwenda sambamba na mazungumzo hayo. Kwa mujibu wa Mbunda (1993), waandishi hutumia lugha ya mazungumzo ili wasimchoshe msomaji, ambaye kwa muktadha wa makala haya ni mtoto wa miaka 15 hadi 18. Umri huu ni wa rika la mwisho la utoto, ambalo ndilo limelengwa katika makala haya. Kisaikolojia, mtoto wa umri huu anakuwa

amepevuka kimwili na kiakili, hivyo, anakuwa na uelewa zaidi. Kwa hiyo, makala haya yanajadili utendaji kwa namna ya kuhoji, kutaarifu, kushauri, kudadisi na kuonya kama ifuatavyo:

5.1 Utendaji wa Kuhoji

Katika riwaya hii utendaji umetumika kuhoji ili kupata taarifa mbalimbali. Taarifa hizo huwa muhimu kwa yule anayehoji. Kwa namna moja au nyingine, taarifa hizo huweza kuokoa mtu, jamii au taifa kwa ujumla wake. Munyioiki (2018) anasema kuwa mahojiano husaidia kupata taarifa ambazo ni muhimu katika kutekeleza jambo fulani hususani mahojiano ya polisi na mtuhumiwa. Mathalani, bibi wa Mbumi na Chulu alipoamshwa usingizini, baada ya kusikia ngurumo, alihoji ili kujua kilichotokea. Kwa kuwa alitoka usingizini, ni wazi kuwa asingeweza kujua kilichotokea. Mwandishi anasema:

Hakukawia zaidi. Aliruka kutoka kitandani, akamshika bibi na kumtikisa huku akisema kwa sauti ndogo, “Bibi amka! Kuna radi!” Bibi aliamka na kuketi kitandani, akauliza kwa sauti ya usingizi “Radi gani?” “Nasikia kishindo labda kuna tufani yenye ngurumo.” Hakutaka kumueleza bibi kuwa amesikia mshindo wa bunduki. “Kuna nini?” Bibi alimaka huku akijizoao kitandani. Alisikiliza. “Labda ni vita! La haula, mahoka wapishe mbali! Mateso tuliyopata hayajatosha tu?... Sijui kama ni vita. Lakini nadhani kuna jambo, Nitakwenda kutazama.” Mbumi alianza kutembea gizani kuelekea mlangoni (uk. 4-5).

Dondoo hili linadhihirisha kuwa bibi alihoji kutaka kujua muungurumo ni wa nini. Mbumi hakutaka kumwambia ukweli, lakini kutokana na utu uzima aliokuwa nao, bibi yao aliweza kubashiri kuwa huenda ni vita. Ubashiri wake ulikuwa sahihi, kwani baada ya muda ngoma zilianza kusikika kuashiria taarifa ya hatari.

Katika safari ya kuelekea Lugalo, Mbumi na Chulu waliongozana na Mpunza kama mwenyeji ambaye alikuwa na wajibu wa kuwapitisha njia fupi itakayowafikisha haraka. Mulokozi (2020) alipohojiwa na mtafiti alisema kuwa, kutokana na umri na ugeni wao, Mbumi na Chulu ilibidi wapewe mtu wa kuwasindikiza ili kufanikisha lengo lao. Anasisitiza kuwa katika jamii za Wahehe ni jambo la kawaida kupokea wageni na kuwasindikiza kama hawajamaliza safari yao.² Katika safari hiyo, Mpunza alihoji kuhusu Wadachi kwa Mbumi na Chulu, kwa sababu walishawaona walipokwenda kuwatafuta wazazi wao Bagamoyo. Mahojiano yalikuwa kama ifuatavyo:

² Mahojiano kati ya mtafiti na Mulokozi yalifanyika katika ofisi ya Mulokozi iliyopo katika jengo la TATAKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam mnamo tarehe 10/02/2020. Mulokozi alikuwa Profesa Mshiriki katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na mwandishi wa kazi mbalimbali za fasihi na tahakiki.

“Mnasema Wadachi walikuwa wamekwishaikamata Bagamoyo?”
Mpunza aliuliza.
“Naam,” aliitikiwa. “Walikuwa wanajenga boma.”
Inaelekea ni watu hatari!”
“Wana silaha kubwa sana ziiwazo ‘mizinga’. Mshindo wake kama radi.”
“Bado hawajakutana na wanaume,” Mpunza alitamba huku akipunga lisala lake.
Mbumi alimtaazama Mpunza kwa makini na kusema, “Usiseme hivyo! Wale watu ni hatari. Wekundu kama vichuguu!”
“Ala! Hivi mlipotoka Usagara mliwaacha wakijiandaa kuja Uhehe?”
“Yaelekea hivyo.”
“Kwa hiyo, wanaweza kufika huku wakati wowote? Na njia yao bila shaka itakuwa ni hii hii tunayopita sasa.”
“Kumbe!” Chulu na Mbumi waliitikia kwa pamoja.
“Ndiyo njia fupi ya kufika Usagara. Nyinyi mlifuata njia ndefu kidogo; uzuri wake ni kwamba njia yenu ilipita vijijini.”... (uk. 50-51).

Katika mahojiano hayo tunathibitishiwa kuwa, pamoja na kupewa habari kuhusu Wadachi na silaha zao, Mpunza hakuonesha woga kabisa, bali alijitapa na silaha yake aina ya lisala. Hata hivyo, watoto hawa walimtahadharisha kwa kuwa walikuwa na uzoefu na silaha hizo walizoziona Bagamoyo.

Sehemu nyingine inayothibitisha utendaji katika mtindo wa kuhoji ni baada ya Mpunza kuondoka na kuwaacha Mbumi na Chulu mianzini. Kutokana na upelelezi wao, walitamani kujua maadui walipo. Kwa hiyo, Chulu alimwambia Mbumi abaki ili yeye akawaangalie. Hata hivyo, kwa bahati mbaya, Chulu alikamatwa. Mbumi alihuzunika sana akaamua kupeleka taarifa kwa Munzagila. Alipowasilisha taarifa hiyo Munzagila alihoji ili kujua zaidi kile walichokiona. Mwandishi anasema:

Munzagila alimuuliza Mbumi, “Umesema hao watu walionekana kuwa wageni?”
“Ndiyo Munzagila”
“Walikuwa wamevaaaje?”
“Wamevaa nguo zilizochukuana na maumbo yao, kofia, vitambaa miguuni na mifuko ya ngozi nyayoni.”
“Wamechukua nini?”
“Wamechukua mianzi ya chuma.”
Munzagila na wenzake walitazamana. “Mh,” Munzagila alimaka.
“Wako kama wangapi?”
“Wengi tu sikuweza kuwahesabu. Nadhani wanazidi mia.”
“Ni weusi kama sisi?”
“Ndiyo. Wengine weusi kutuzidi.”
“Hukuona mtu mwenye rangi nyekundu, kama zeruzeru vile, miongoni mwao?”
“Hapana. Sikuona.” (uk. 70-71).

Mtindo huu wa mahojiano katika dondoo hilo, ulimsaidia Munzagila kujua kuwa watu hao ni askari wa Wadachi. Munzagila aligundua hilo kutokana na maelezo ya namna walivyovaa, kwani hapakuwapo na watu wengine wanaovaa kama wao. Hivyo, Munzagila aliwaambia wazee wenzake wajiweke tayari kwa vita. Mbumi alikuwa na kiu ya kumuokoa kaka yake, lakini Munzagila aliona kuwa sio suala la haraka. Yeye alitaka watu wake wawe tayari kwa vita. Matamano ya Mbumi kumuokoa Chulu yalikuwa yanahitaji kutimizwa ili awe na amani, iwapokuwa Munzagila hakutilia maanani.

Masimulizi yanaeleza kuwa baada ya juhudi za Mbumi za kumuokoa Chulu kufanikiwa, walitoroka kutoka eneo la tukio. Walipokuwa njiani walikutana na Mpunza na wenzake waliokuwa doria. Mpunza alihoji kutaka kujua namna walivyowatoroka maadui. Alisema:

“Mmwezaje kuwatoroka wale maadui?”

“Tulitumia mbinu za Kisokomoko,” Mbumi alijibu.

“Sokomoko ni kitu gani?”

“Utajua baadaye,” Mbumi alijibu. “Tupe habari za Iringa kwanza?”

Ni njema tena za kulisimua. Nilikwenda, nikafika. Nikatoa taarifa kama tulivyokubaliana. Nikarejea mbio na ndipo nikakutana na hawa Watandisi humu mbugani. Twendeni mianzini” (uk. 90).

Dondoo hilo hapo juu linathibitisha kuwa Mbumi hakupenda kupoteza muda kwa kumweleza Mpunza mbinu za kisokomoko, kwani ulikuwa wakati wa kujiandaa kukabiliana na maadui. Hata hivyo, naye alihoji kutaka kujua safari ya Mpunza ilikuwaje. Matamano ya Mbumi yalikuwa kupambana na maadui walioivamia Usagara na kufanikiwa kuwatokomeza.

Utendaji mwingine wa mahojiano ulibainika kati ya Chulu na Mpunza, kuhusu vita dhidi ya maadui, walipokuwa katika bonde la Lugalo wakijiandaa na vita. Baada ya kupata mbiu ya vita, watu wengi sana walikusanyika wakitokea pande zote za Uhehe. Hali hiyo ilimfikirisha sana Chulu kwa kuona kuwa silaha zao zilikuwa dhaifu zikilinganishwa na silaha za maadui, ambazo alizona Bagamoyo. Kwa kuzingatia msingi wa tatu wa Nadharia ya Saikochanganuzi ambao ni wasiwasi, Chulu alikuwa na wasiwasi kuhusu vita kama watafanikiwa au la, kwa sababu ya silaha zao. Mwandishi anasema:

Chulu alimuuliza Mpunza, “Je, vita vitakuwa vikali?”

“Labda, lakini tutashinda,” Mpunza alijibu huku akiipapasa na kuigonganisha mikuki yake miwili- lisala na mugoha. Hakuonesha wasiwasi.

“Kwa nini unasema hivyo.” Mbumi aliingilia.

“Kwa sababu maadui watashtukizwa. Hawajui kuwa tupo hapa.”

“Lakini watu wengi watakufa; maadui wana silaha kali sana,” Mbumi alieleza, akikumbuka zile silaha alizoziona Bagamoyo.

“Hata sisi tunazo,” Mpunza alisema huku akipunga mkuki wake. Hakuju chochote kuhusu silaha za wadachi (uk. 93-96).

Kupitia nukuu hii, ni dhahiri kuwa Mpunza hakuzifahamu vizuri silaha za maadui. Mazingira ya vita aliyoyazoea Mpunza ni tofauti na yale waliyoyaona Mbumi na Chulu, ndiyo maana walikuwa na wasiwasi wa vifo vingi kutokea.

Utendaji wa mtindo wa mahojiano umetumiwa pia na askari wa Kidachi dhidi ya Mbumi. Baada ya vita kuisha, Mbumi aliamua kwenda kupumzika mianzini. Hata hivyo, alisita baada ya kuona nyayo kubwa za binadamu zilizokuwa zinaelekea kule vichakani. Mbumi alipata wasiwasi na kuwa na shauku ya kujua ni nyayo za nani. Utafiti umebaini kuwa Mbumi alihisi zile zilikuwa nyayo za adui kwa sababu wenzake alikuwa amewaacha. Wasiwasi wake ulikuwa sahihi, kwani nyayo hizo zilikuwa za askari wa Wadachi, ambaye naye alikuwa amepumzika eneo hilo. Askari alishtuka kumuona Mbumi hivyo alilazimika kumhoji:

“Hujambo binti?” “Sijambo.”

“Unakwenda wapi?”

“Nazunguka tu.”

“Watu wako wako wapi?”

“Watu gani?”

“Wa kabila lako.”

“Niko peke yangu. Askari wako mbali.”

Kusikia hivyo askari huyo alitoka mafichoni, akamaka, “Afadhali! Unasikia mtoto mzuri? (uk. 107).

Nukuu hii inaonesha kuwa askari wa Kidachi alimwamini Mbumi kutokana na udogo wake, na maneno aliyomwambia. Mahojiano yao yalisababisha askari akubali kupatiwa kinywaji, ambacho alikinywa kwa kasi kutokana na kiu aliyokuwa nayo. Unywaji wake wa kasi ulisababisha alewe sana, hivyo, ikawa rahisi kwa Mbumi kumkamata mateka. Kwa mujibu wa utafiti uliofanyika kuhusu Uhusiano wa Silika na Utendaji wa Wahusika wa Fasihi ya Watoto ya Kiswahili, mtafiti anaona kuwa askari alionyesha udhaifu kwa kukubali kupewa kinywaji. Katika mazingira ya kawaida, ya kivita, askari haruhusiwi kula au kunywa kitu chochote, kutoka kwa mtu asiyemfahamu, hata kama atakuwa na njaa au kiu kiasi gani.

Kwa hiyo, utendaji umetumika kwa namna ya kuhoji ili kupata mambo mbalimbali ambayo mhusika anayahitaji kama vile kufahamu silaha za maadui, maadui wenyewe na dalili za kuwepo kwa vita. Katika kushadidia hili, Munyioki (2018) anasema kuwa mahojiano kati ya Doto na Hamza yalisaidia kupashana habari. Mathalani, Hamza alimpasha habari kuhusu hali iliyomkabili na aina kuu nne za uhaini.

5.2 Utendaji wa Kutaarifu

Wakati mwingine, utendaji hufanyika ili kutaarifu kuhusu tukio fulani au jambo fulani. Taarifa hizo huwa muhimu katika kusaidia jamii, mtu au kikundi fulani cha watu. Taarifa pia zinaweza kuikomboa jamii kutoka katika hali duni kwenda katika hali nzuri au kuokoa jamii kutokana na vita, njaa, na masahibu mengine. Katika masimulizi mwandishi anaeleza kuwa Mbumi na Chulu waliposhuhudia mtu akipigwa risasi mbele yao, walijawa na huruma wakamnyanyua na kumketisha kitako. Yule majeruhi alipenda kujua wao ni akina nani, kisha aliwapa taarifa kuwa yeye anaitwa Mutandisi, mjumbe kutoka Uheheni, na aliomba kupelekwa kwa Mundewa ili afikishe ujumbe wake. Aliposhindwa kusimama aliamua kuwapa taarifa wale watoto, Mbumi na Chulu, alisema:

“Mwisho wangu unakaribia. Lakini lazima ujumbe nilionao umfikie Mundewa. Mahoka wamenikutanisha na nyinyi vijana. Inabidi niwakabidhi mikoba hii... Mutwa wetu Mukwava, kutokana na uchunguzi wake, amegundua kuwa Wazungu wanapanga kuja kushambulia na kuyatawala maeneo yote ya Wahehe, Wasagara, Wakaguru, Wamasai na Wagogo... Mkakati wao ni kushambulia kabila moja baada ya jingine, ili tusipate nafasi ya kuungana na kuwa na nguvu ya kuwashinda...” Alishika mkuki wake akamkabidhi Chulu na kusema, “Pokea mkuki huu. Ndiyo mkoba wangu, na ndiyo sauti ya Mutwa...” (uk. 13-14).

Dondoo hili linaonesha kuwa Mutandisi alitamani kupeleka taarifa hiyo mwenyewe, lakini kutokana na hali yake kuwa duni alishindwa. Kwa kuwa ujumbe ule ulikuwa muhimu, Mutandisi aliona ilikuwa busara kuwapa taarifa vijana wale kabla mauti hayajamkuta. Mbumi na Chulu walizipokea taarifa hizo na kuahidi kuzipeleka kama walivyoagizwa. Watoto hawa waliongozwa na nafsi ya kiwango cha kati kufanya matendo yote hayo kwa busara.

Mwandishi pia anaeleza kuwa baada ya Mbumi na Chulu kumhudumia marehemu Mutandisi kwa kuuweka vizuri mwili wake, walikwenda kwa Mundewa ili kumpa taarifa kuhusu marehemu huyo, na kukabidhi mkuki wa Mkuu-wa-Mianzi. Mwandishi anafafanua:

Walimlaza vizuri mle kichakani, wakamfunika kwa shuka lake, wakatoka pale kwenda kutoa taarifa kwa Mundewa na Wanasokomoko ili taratibu za mazishi na nyinginezo ziweze kufanywa...Mbumi alieleza, “Huyo mwenzio alitwa Mutandisi. Amekufa kutokana na majeraha aliyoyapata. Kafia pale kwetu. Ila kabla hajafa, alituusia tuwasilishe ujumbe wake kwa Mundewa pamoja na mkuki huu.” “Poleni,” Mundewa na yule mgeni waliwafariji. “Maiti yuko wapi?” “Pale karibu na nyumbani. Tumeshawaarifu Wanasokomoko wamchukue na kumleta Ikulu,” Chulu alieleza (uk. 15-17).

Maelezo katika dondoo hili yanaonesha namna watoto wale walivyofanikiwa kutoa taarifa kwa Mundewa, na kukabidhi mkuki waliokabidhiwa na marehemu. Mundewa alizilinganisha taarifa hizi na alizopewa na Mwanenza akaona zinalingana; akawasifu watoto wale na kuwaambia kuwa huenda mahoka wamewachagua kubeba mikoba ya Mutandisi. Kwa mujibu wa Mlacha (1985), katika utendaji wa kinathari wahusika hufuata maono ya msanii ambaye anatawaliwa na mazingira yake. Ni dhahiri kuwa mwandishi aliathiriwa na mazingira yaliyosababisha kuwatwika wahusika uhusika huo. Jambo hili linathibitishwa na mwandishi wa riwaya hii anaposema kuwa aliwapa wahusika wake uhusika wa kihistoria kutokana na malengo waliyojiwekea na waandishi wengine. Lengo lao lilikuwa kuandika vitabu vya watoto vya kihistoria kwa kurejelea wageni waliotawala Tanganyika.

Kwa upande mwingine, kiongozi wa Wanasokomoko aliwataarifu Mbumi na Chulu wafike Ikulu kwa Mundewa kwa ajili ya kupewa ujumbe wao. Walikuwa na utayari mkubwa wa kuitetea nchi yao na Sokomoko kwa ujumla. Walipofika, walifanya maamkizi ya kawaida, kisha Mundewa aliwakaribisha wakae na kuwachunguza kwa makini. Kisha, aliwapa taarifa ifuatayo:

“Tumekuiteni kwa sababu tunataka kuwatuma. Nchi yetu inakabiliwa na janga. Janga kubwa. Tunataka tuwatumeni katika nchi ya mbali kupeleka habari na kuomba msaada. Je mpo tayari?” “Ndiyo,” wote waliitikia. Mbumi akaongeza, “Sisi ni wanasokomoko. Tumeapa kutimiza wajibu wetu kwa nchi yetu!” “Vizuri. Tumewateua nyinyi kwa sababu tunafikiri, baada ya safari yenu ya Bagamoyo, mnao uzoefu wa kutosha kuliko Wanasokomoko wengine. Aidha, yule marehemu Mutandisi kwa matakwa ya mahoka aliwakabidhi mikoba... (uk. 20-21).

Katika dondoo hili, Mundewa aliwapa taarifa watoto kuhusu taarifa ya uteuzi wao uliotokana na uzoefu waliokuwa nao. Kwa kawaida, katika zama hizo, njia pekee ya mawasiliano ilikuwa barua au ujumbe wa mdomo, ambao hupelekwa na watu kwa kutembea kwa miguu umbali mrefu. Ujumbe unapofika, kama ni wa watu wote, inapigwa mbiu ya wito na watu hukusanyika ili waarifiwe kuhusu ujumbe huo. Mwandishi anasema:

“Mukwava ametuma ujumbe wa urafiki. Sisi tunataka kuitikia ujumbe huo. zaidi, tunataka kumtahadharisha kuhusu mwenendo wa maadui ambao mmewaona kidogo jana. Inavyoelekea wanakwenda Uhehe, japo wanatumia njia ya mzunguko- labda kupoteza lengo. Inabidi Mukwava azipate habari hizi haraka ili ajiandae kuwapokea kwa ukarimu wa Kihehe! Je, mtaweza kupeleka ujumbe huu?”
“Tutaweza!” waliitikia kwa pamoja (uk. 22).

Nukuu ya hapo juu inatuthibitishia kuwa watoto hawa walionesha utayari mkubwa kutekeleza yote watakayoambiwa kwa ajili ya nchi yao; hivyo walikubaliana na Mundewa. Hata hivyo, Mundewa aliwatahadharisha kuwa ilikuwa safari ya hatari

na kuwausia kuwa waangalifu sana na kutunza siri. Kutokana na utashi wao, walifika salama na kupokelewa na walinzi wa Mukwava.

Mwandishi anaeleza kuwa baada ya Chulu kukamatwa na askari wa Wadachi kule vichakani, Mbumi alinusurika na kukimbia kwenda kwa Munzagila kumpa taarifa. Alitokwa na jasho jingi japokuwa kulikuwa na baridi kali. Lengo lake lilikuwa moja tu, kufikisha taarifa hii kwa Munzagila mapema sana kabla Chulu hajadhurika. Mwandishi anasema kuwa baada ya kufika na kukaribishwa alitoa taarifa ifuatayo:

“Mheshimiwa Munzagila, nimeleta habari muhimu. Mimi na mwenzangu Chulu tulikuwa njiani kupeleka ujumbe wa Mutwa huko kwetu Usagara, tukaona kundi la watu watokao mbali likiwa limeketi katika mianzi ng’ambo ya mto Lugalo. Tulipotaka kuondoka kuja kuleta taarifa wakatukimbiza. Mwenzangu Chulu wamemkamata lakini mimi nimewatoroka na kukimbilia hapa moja kwa moja kuleta taarifa.” (uk. 70).

Dondoo hili linaonesha taarifa aliyoitoa Mbumi juu ya kukamatwa kwa Chulu. Utafiti umebaini kuwa taarifa hiyo ilikuwa muhimu sana kwa Munzagila, kwani aligundua kuwa tayari maadui wamekaribia katika himaya zao, hivyo walitakiwa kujiweka tayari kwa vita.

Taarifa hizo zilikuwa za muhimu sana katika kipindi walichokuwanacho na maisha yote kwa ujumla. Mathalani, Chulu alipookolewa kutoka kwenye mikono ya maadui, alimpa Mbumi taarifa zilizohusu yale yaliyomkuta baada ya kukamatwa na maadui. Chulu alikumbuka namna alivyochapwa na mijeledi ya Wajerumani baada ya kutekwa. Mbumi alikuwa na hamu sana ya kuzipokea taarifa hizo. Mwandishi anaeleza:

“Unajua Mbumi, hivi unavyoniona mgongo wote umevimba.

“Kwa nini?”

“Kipigo cha Mdachi. Walitaka niwape habari za siri, lakini hawakupata chochote.”

“Uliwaambiaje?”

“Niliwaambia mimi ni mwenyeji wa kijiji cha hapa karibu na nimekuja bondeni kugema ulanzi. Niliwaambia habari za Mukwava na nyendo zake sizijui, maana mi ni mtoto tu, si askari.”

“Waliamini?”

“Yaelekea hivyo maana hawakunipiga tena. Ila askari aliyenichukua pale kwa Mzungu kunileta kwenye boma la wapagazi alinitishia kuwa zile fimbo tano nilizoonjeshwa pale zilikuwa ni za makaribisho tu; kipigo chenyewe cha khamisa-ishirini³ kingekuwa kesho” (uk. 88).

³ Khamisa wa ishirini ni ishirini na tano. Kwa mujibu wa Mulokozi (1991) hii ni idadi ya viboko ambavyo Wadachi walikuwa na kawaida ya kuchapa watu kwa makosa madogomadogo.

Dondoo hili linaonesha umuhimu wa taarifa alizozitoa Chulu katika kuwajua maadui. Pia, zinaweka wazi mbinu walizofunzwa Wanasokomoko, kwamba ikitokea wamekamatwa hawaruhusiwi kutoa siri kwa maadui. Chulu alifaulu katika hili pamoja na viboko alivyochapwa. Hata hivyo, uvumilivu na kujitoa kwa Chulu ndiko kulikosaidia kutoka mikononi mwa maadui.

Taarifa nyingine imetolewa na Chulu kwenda kwa Mbumi na Mpunza kuhusu yale aliyoyasikia alipokuwa amekamatwa na maadui. Kwa kuwa Chulu alikaa na maadui hao kwa saa kadhaa, aliweza kuwasikia wakisimuliana mambo mbalimbali yanayowahusu na yanayohusu kambi yao. Kwa hiyo, Chulu alijua siri za maadui kwa urahisi na bila kutarajia. Mwandishi anasema:

Chulu aliwasimulia yale aliyoyaona na kushuhudia katika kambi ya maadui. Aliwaarifu kuwa alisikia wale wapagazi wakisema kiongozi mkuu wa msafara aliitwa Nyundo, na kuwa alikuwa mzungu mrefu na mkali sana. Aligundua pia kuwa wale askari weusi hawakuwa wenyeji wa eneo hilo, bali wengine walitoka nchi za mbali kabisa za Sudani na Afrika Kusini. Kilichowasisimua na kuwasikitisha zaidi ni maelezo yake kuhusu namna alivyotandikwa mjeledi; alisema baada ya askari mweusi kumaliza kumchapa viboko vitano vilivyouma sana, aliongeza kiboko kingine cha sita huku akisema kwa kiburi, “Viboko vya Bwana tayari hiki sasa ni changu!” (uk. 92).

Kupitia dondoo hili ni dhahiri kuwa, ijapokuwa Chulu alikuwa na maumivu makali, maelezo yake yaliwachekesha sana wenzake waliokuwa wametulia wakimsikiliza kwa shauku kubwa huku wakivuta muda kusubiri kupambazuke.

5.3 Utendaji wa Kushauri

Kwa mujibu wa Bakhresa (1992), kushauri ni kupendekeza, kutoa maoni, rai au nasaha. Kuna wakati mtu huomba ushauri au hutoa ushauri kwa mtu mwingine kuhusiana na jambo fulani. Mara nyingi anayeshauri huwa ana ujuzi au upeo zaidi, na anayeshauriwa huweza kuwa katika mtanziko kutokana na maamuzi anayotaka kuyafanya. Pia, ushauri unaotolewa unaweza kuzingatiwa au kutozingatiwa kwa kupima faida na hasara zake (Mulokozi, 2020). Katika riwaya hii, wahusika wameshauri na kushauriwa kuhusu mambo mbalimbali. Kwa mfano, baada ya Mbumi na Chulu kusikia miungurumo na kuona vimweka kwa mbali, waliamua kutoka nje bila kumuamsha bibi yao; lakini aliwasikia. Mbumi hakutaka bibi yao atoke nje, hivyo alimshauri arudi ndani ili kujihakikishia yanayojiri. Mbumi aliongozwa na nafsi ya kiwango cha ukomavu kupima faida na hasara za bibi yao kutoka nje akaona ni bora asitoke kwa wakati ule hadi watakapohakikisha kile kinachojiri. Mwandishi anasema:

“Vipi mapacha wangu,” Bibi alisema.

“Rudi ndani bibi, kuna baridi huku,” Chulu alimshauri.

“Si baridi, ni moto,” Mbumi alimsahihisha. “Nadhani kuna vita.”

“Labda ni wateka watumwa,” bibi alisema kwa sauti ya hofu. Alikumbuka rabsha iliyosababishwa na wateka watumwa pale kijijini miaka michache iliyopita (uk. 6).

Katika dondoo la hapo juu tunaoneshwa namna Mbumi alivyomshauri bibi yake akihofia hali ya hewa na afya ya bibi yake. Ijapokuwa Mbumi alimshauri bibi yake, bibi hakukubaliana naye kwa kuwa alihisi kuna hatari, jambo ambalo lilikuwa kweli. Kutokana na umri aliokuwanao, bibi yake Mbumi alijua viashiria vyote vya hatari. Hili linadhihirishwa na mwandishi anaposema kuwa “Mara walisikia vishindo na mayowe ya watu waliokuwa wakikimbia kutoka kijijini. Majeruhi kadha wa kadha walikuwa wakikimbia huku wakitokwa na damu” (uk. 7). Baada ya kuona hali hiyo, Mbumi alitoa ushauri mwingine kwa kusema:

“Bibi twende!” Mbumi alisema huku akimshika mkono bibi yake na kumvuta ndani. Haraka haraka walianza kukusanya vitu vyao vya thamani. “Wafungulie mbuzi Chulu,” Bibi aliamrisha. Chulu aliwafungulia wale mbuzi wawili, halafu akatoka nje huku akiwashikilia kwa kamba. Bibi na Mbumi walikuwa wamekwishatangulia nje, wamesimama wakitazama watu waliokuwa wakikimbia kasi kuelekea kusini kwenye maficho yao ya kijadi (uk. 7).

Ushauri wa Mbumi katika nukuu ya hapo juu ulikuwa na lengo la kuondoka eneo hilo na kurudi ndani ili wakusanye vile vinavyoweza kubebwa. Watoto hawa na bibi yao walitoka nje na kuelekea walipokuwa wanaelekea wanakijiji wengine, lakini ghafla waliona kwa mbali mtu anakuja upande wao akikimbia. Kwa namna alivyokimbia, alionekana kuwa majeruhi aliyekuwa anakimbizwa. Chulu alipatwa na shauku ya kumsaidia, lakini Mbumi alimshauri kutosimama kwa kuhofia kuonekana na maadui. Mwandishi anasema:

Chulu alisema huku akiinuka, “Tumsaidie!” Mbumi alimvutia chini na kumaka kwa kunong’ona, “Usifanye pupa kaka!” Chulu alipoangalia kwa makini aligundua kwa nini Mbumi alikuwa amemzuia kusimama. Mbali kidogo kama mita mia moja nyuma ya yule mtu, watu wawili wenye bunduki walikuwa wakimkimbiza. Ingawa watu hao walikuwa ni weusi, lakini mavazi yao yalimjulisha mara moja kuwa walikuwa ni askari wa wazungu (uk. 10).

Kupitia dondoo hili, imebainika kuwa Chulu alikuwa na pupa ya kumsaidia mtu huyo bila kuchukua tahadhari, lakini ushauri wa Mbumi ulimsaidia kuwa na subira ili asionekane na maadui. Mbumi alikuwa na maono sana katika mambo yake, lakini Chulu alikuwa na haraka bila kufikiria jambo kwa kina. Kwa kawaida suala la vita linahitaji tahadhari kubwa sana, kwa sababu wakati mwingine adui hajulikani alipo. Kwa hiyo, mtu akifanya haraka anaweza kuangamizwa na maadui.

Ushauri mwingine ulitolewa na bibi yao Mbumi na Chulu. Kabla ya kuanza safari ndefu ya kwenda Uhehe watoto hawa walikwenda kumuaga bibi yao na kuchukua masurufu ya njiani. Kwa kawaida mtu yeyote anayesafiri safari ndefu, anahitaji

masurufu ya njiani kwa ajili ya kujikimu. Walipofika kwa bibi, walipewa ushauri huo. Mwandishi anatanabahisha kama ifuatavyo:

“Wanangu safari kama hiyo yenu inahitaji ugali wa mtama au ulezi. Hauharibiki hata kwa wiki. Mtakuwa mnamega kidogo mnakula na hayo maziwa. Maji mtapata hukohuko njiani. Chukueni na nyama hii kavu ya mbuzi tuliyokuwa tumeihifadhi. Itawafaa. Tena nilitaka kusahau – kuna na hii mihogo...” (uk. 26).

Katika dondoo la hapo juu tunaoneshwa jinsi utendaji wa kushauri unavyosaidia watu kukumbuka yale waliyoyasahau. Ushauri wa bibi ulikuwa mzuri sana kama mzazi au mlezi kwa wajukuu zake, kwani alitaka wasipate shida njiani. Hata hivyo, alisahau kuwa watoto wale walikuwa na safari ndefu ya kutembea kwa miguu, hivyo; wangeweza kuelemeza na mizigo. Kwa hiyo, walichukua vile tu walivyovimudu kuvibeba

Vilevile, katika msafara wa kuelekea kwa Mukwava, watoto hawa waliongozana na Mpunza. Walipokuwa mianzini waliwaona watu wengi, ambao kutokana na mavazi yao walibaini kuwa ni askari wa Kidachi. Mpunza alitoa ushauri:

“Tufanye hima. Muda ni mfupi. Mimi nitarejea Iringa sasa hivi kupeleka habari. Nashauri ninyi mrejee kule mianzini tulikokuwa, mjifiche humo hadi nitakaporejea. Nitarudi usiku huu... mpunza aliwaaga, akashika njia kurejea Iringa (uk. 62).

Dondoo hilo linaonesha kuwa lengo la Mpunza kuwashauri watoto hao ni kujificha ili adui asiwaone, pamoja na kupumzika kidogo kutokana na safari yao kuwa ndefu. Baada ya Mpunza kuondoka, Mbumi na Chulu walirudi mianzini kama walivyoshauriwa. Waliona ilikuwa busara kufuata ushauri wa mwenyeji wao, ambaye pia alikuwa amewazidi umri. Hata hivyo, baada ya kukaa mianzini kwa muda mrefu wakimsubiri Mpunza, Mbumi alisukumwa na nafsi ya kiwango cha kati kutoa wazo. Alimshauri kaka yake watoke mianzini ili kujua walipo maadui. Mwandishi anasema:

“Kwa nini tunaketi hapa kama mitungi?”

“Unataka tufanye nini?” Chulu alimjibu.

“Tunakuwa kama sio Wanasokomoko?”

“Eh?”

“Kwa nini tusitoke hapa mianzini tukaenda huko kilimani kuangalia adui anafanya nini?”

“Ni wazo zuri,” Chulu alimwitikia

Waliondoka taratibu, kimyakimya, mle mianzini. Chulu alikuwa ametangulia ameshika Mkuu-wa-Mianzi na kiunoni amening'iniza sime yake. Mbumi alimfuata hatua chache nyuma akiwa na sime na kisu. Nje ya mianzi baridi iliyoandamana na upepo ilipenya hadi kwenye mifupa (uk. 63-64).

Nukuu ya hapo juu inatuthibitishia kuwa Mbumi hakuona kuwa ni busara kuendelea kukaa mianzini wakati walikwenda kwa ajili ya kupigana. Pia, alitaka wafahamu mahali walipo maadui na jambo wanalolifanya kwa wakati huo. Hata hivyo, baada ya kutembea gizani kwa dakika kadha, Chulu aligundua kuwa kulikuwa na maadui karibu yao, hivyo, alimsihi dada yake akimbie. Kwa hiyo, ushauri wa Mbumi ulisaidia kufahamu maadui walipo, iwapokuwa Chulu alikamatwa na kuwekwa mateka.

Baada ya vita dhidi ya maadui kuanza, msafara wa Wadachi ulitawanywa na kusambaa maeneo yote. Wazungu kadha walionekana wakiwa na farasi wao. Macho ya akina Mbumi yaliwaona wakipotelea vichakani na kutokea upande wa pili, huku mikononi wakiwa na silaha zao ndogo za moto. Punde, vijana hawa waliona mzungu mmoja anakuja mbio na farasi wake upande wao. Mpunza aliwashauri Mbumi na Chulu kurudi mianzini ili wasionekane. Chulu alimtambua mzungu huyo kuwa ni yule aliyemtesa alipokamatwa. Mwandishi anasema:

Punde waliona mzungu mmoja, yule aliyekuwa akiongoza msafara, akiwajia mbio juu ya farasi wake, huku silaha yake ndogo kainua juu.
 “Nadhani anakuja upande wetu,” Chulu alisema kwa wasiwasi.
 “Bila shaka,” Mpunza alitamka. “Haraka, rudini mianzini asituone.”
 Walirudi mianzini na kuchuchumaa huku wakimchungulia yule mzungu.
 “Bado anakuja,” Mbumi alisema. “Akituona tumekufa.”
 “Tuwe tayari kwa lolote,” Mpunza alisema kwa sauti ya chini.
 “Ni Nyundo kamanda wao! Ndiye aliyenitesa!” Chulu alisema kwa sauti ya chini. “Leo atanikoma!”(uk. 99-100).

Katika dondoo hapo juu, tunathibitishiwa ushauri alioutoa Mpunza wa kurudi mianzini na kujiweka tayari. Ushauri wake kwa vijana hawa uliwasaidia kuepuka kuuawa na askari huyo, ambaye alikuwa na silaha za moto. Mapambano yalikuwa makali sana, hatimaye yule mzungu aliuawa na vijana wa Kihehe waliokuwa na hasira kali. Kutokana na msingi wa pili wa Nadharia ya Saikochanganuzi unaohusu matamano, ni dhahiri kuwa wapiganaji walifanya jitihada kuhakikisha wanamua askari huyo ili kukidhi matamano yao ya kuikomboa Usagara na Wasagara wake.

5.4 Utendaji wa Kudadisi

Kudadisi ni hali ya kuchunguza ukweli wa kitu (TUKI, 2013). Ni hamu ya kuelewa ulimwengu, kujifunza habari mpya peke yako au kwa msaada wa vyanzo vinavyopatikana, kama vile vitabu. Mara nyingi hutokea pale mtu anapona kitu kwa mara ya kwanza na akahitaji kukijua kwa undani wake. Udadisi unaweza kuwa mawazoni mwa mtu pale anapofanya tafakuri kuhusu kitu au jambo fulani, au kwa kuuliza mtu mwingine ili amfafanulie (Phelps, 1999). Katika riwaya hii wahusika wametenda kwa mtindo wa kudadisi. Mathalani, Mbumi alipofika nyumbani kwa Mutwa Mukwava alidadisi namna alivyo katika mawazo yake. Siku zote alikuwa

akimsikia tu Mutwa, kwa hiyo, ili kupata ukweli ilibidi adadisi kwa macho yake. Mwandishi anasimulia:

Mutwa Mukwava aliwasikiliza kwa makini bila kusema neno, mara kwa mara alitingisha kichwa kwa kuafiki. Mbumi kwa upande wake, alikuwa macho kayakaza chini sakafuni, japo kila alipopata fursa alijaribu kumwanguka vizuri Mutwa kwa kuibia. Kwa njia hiyo aliweza kupata picha kamili ya umbile la Mutwa. Aligundua kuwa Mutwa Mukwava alikuwa ni mtu wa makamo wa umri wa miaka kama arobaini. Hakuweza kuona nywele zake kwa sababu alikuwa amefunga kilemba kikubwa cheupe mtindo wa kihehe. Uso wake ulikuwa mweusi, mrefu wa kuvutia lakini ulioficha ukali na ujasiri... (uk. 41-43).

Dondoo hili linaonesha namna udadisi wa Mbumi ulivyomsaidia kumfahamu Mutwa kwa umbile lake na mwonekano wa nje. Ni dhahiri kuwa Mbumi aliridhishwa na muonekano huo, ijapokuwa alitamani kuona nywele zake pia. Mulokozi (2020) alipofanya mahojiano na mtafiti alibainisha tabia ya udadisi kwa watoto. Anasema kuwa watoto wanapenda kujua kila kitu ili kujifunza. Mara nyingi hutumia maswali ya udadisi, ambayo yakijibiwa, huibua swali jingine. Anaongeza kuwa, kama mtu una mambo mengi huenda ukakerwa na maswali hayo.

Utafiti umebaini udadisi mwingine pale watoto hawa walipokuwa wanaelekea kwa Mutwa. Njiani walipita vijiji mbalimbali lakini walipokuwa wanakaribia Kalenga waliona idadi ya watu inaongezeka. Walipishana na watu waliotoka ngomeni na walioelekea Kalenga. Katika udadisi wao walibaini vitu walivyobeba. Mwandishi anasema:

Baadaye Chulu na Mbumi waligundua kwamba mafurushi waliyokuwa wamebeba yalijaa vyakula vilivyokuwa vikipeleka kuhifadhiwa ngomeni. Kadhalika waligundua kuwa wengi wa wanaume waliokuwa wakienda na kutoka huko huko walikuwa ni askari wa zamu wa kulinda ngome. Hapo wakajua kuwa kweli Uhehe ilikuwa imara, imejiandaa kwa vita (uk. 35-36).

Nukuu hii inathibitisha kuwa watoto hawa walikuwa wadadisi kwa kila walichokiona. Utafiti unaona kuwa mambo yote haya waliyafanya kwa lengo la kujifunza na kujua mengi kuhusu askari hao. Mbumi aliendelea na udadisi wake alipofika nyumbani kwa Munzagila kupeleka habari ya kukamatwa kwa Chulu. Baada ya kutoa taarifa, aliambiwa akapumzike ili siku itakayofuata wafanye juhudi za kumuokoa. Hivyo, Munzagila alimkonyeza kijana mmoja wa kiume amwongoze Mbumi kwenda kupumzika. Hapo ndipo Mbumi alipata nafasi ya kudadisi eneo hilo. Mwandishi anafafanua:

Wakati wanakwenda Mbumi alilitazama boma hilo kwa udadisi. Lilikuwa pana sana. Aliweza kuhesabu nyumba kama kumi za tembe. Kila nyumba ilikuwa imejitenga kidogo, imezungukwa na miti ya kivuli na matunda kama mitowo, misasati na migohola na mipogolo. Katikati

ya boma palikuwa na mti mkubwa wa aina ya mukwe ambao ulitandaza matawi yake pande zote kwa staha na mbwembwe. Aliutambua mti huo kutokana na vitu vilivyozunguka ambavyo alihisi kuwa kwa vyovyote vilihusika na matambiko na masuala mazito ya kiukoo (uk. 71-72).

Nukuu ya hapo juu inatudhihirishia namna Mbumi alivyofanya udadisi ili kulijua eneo hilo lililokuwa geni kwake. Ni jambo la muhimu kwa mtu yeyote mgeni, hususani askari au mtoto aliyepitia mafunzo, kudadisi mazingira ili kuyajua, na kujiandaa kwa lolote litakaloweza kutokea. Mbumi alikuwa na mipango yake kichwani ya kumuokoa ndugu yake. Alidadisi eneo hilo ili ajue namna ya kutoka kwa urahisi ikiwa atafanikiwa.

Katika harakati za kusubiri vita, baada ya kugundua makazi ya wavamizi, Mbumi na Chulu walidadisi kuhusu vita hiyo. Kwa kuwa ilikuwa mara yao ya kwanza kupigana, walijaribu kutengeneza taswira vichwani mwao kuhusu vita itakavyokuwa. Kwa kuwa walikuwa na mwenyeji wao, ambaye alikuwa mzofu wa vita, ilibidi wamdadisi kwa undani. Mpunza aliwasaidia kujua zaidi na kuwatoa wasiwasi. Mwandishi anafafanua:

Chulu alimuuliza Mpunza, “Je, vita vitakuwa vikali?
 “Labda lakini tutashinda,” Mpunza alijibu huku akiipapasa na kuigonganisha mikuki yake miwili-lisala na mugoha. Hakuonesha wasiwasi.
 “Kwa nini unasema hivyo,” Mbumi aliingilia.
 “Kwa sababu maadui watashtukizwa. Hawajui kuwa tupo hapa. Lakini watu wengi watakufa; maadui wana silaha kali sana,” Mbumi alieleza, alikumbuka zile silaha alizoziona Bagamoyo.
 “Hata sisi tunazo, Mpunza alisema huku akipunga mkuki wake. Hakujua chochote kuhusu silaha za Wadachi (uk. 95-96).

Nukuu hiyo inadhihirisha watoto hao hawakuwa wakijua lolote kuhusu vita hivyo ndiyo maana walitaka kujifunza. Zaidi walijua silaha za maadui ambazo waliziona kabla. Mwenyeji wao aliwapa moyo kuwa watahinda, ijapokuwa hakuwa akifahamu kuhusu silaha kali za Wadachi. Ni dhahiri kuwa watoto hawa walikuwa na matamano ya kupigana ili kuikomboa jamii yao. Utendaji kama huu unadhihirishwa na Shafi, katika riwaya yake ya *Haini* (2003), pale mzee Machale alipokuwa akimdadisi Sururu kuhusu kuhusika kwake katika mauji ya Kigogo. Alitumia mbinu ya kirafiki ili apate anachokitaka.

5.5 Utendaji wa Kuonya

Katika utendaji huu maonyo hutolewa kwa wahusika wakuu kutoka kwa watu mbalimbali au wahusika wakuu wao kwa wao. Bakize (2020) alipofanya mahojiano na mtafiti alisema kuwa mara nyingi mtoa onyo huwa na ujuzi wa matokeo ya kile anachokionya kutokana na uzoefu katika maisha. Lengo la onyo ni kumtahadharisha muonywaji kuhusu jambo fulani, ambalo linaweza kutokea na kuleta madhara. Ni jambo la msingi kusikiliza na kuyatii maonyo ili kuepuka

madhara yanayoweza kutokea.⁴ Katika riwaya hii mwandishi amesawiri maonyo mbalimbali. Kwa mfano, wakati Mundewa alipowaita watoto kwa ajili ya kuwaagiza wapeleke ujumbe kwa Mukwava aliwapa onyo. Mwandishi anasema:

“Mkwava ametuma ujumbe wa urafiki. Sisi tunataka kuitikia ujumbe huo. Zaidi, tunataka kumtahadharisha kuhusu mwenendo wa maadui ambao mmewaona kidogo jana. Inavyoelekea wanakwenda Uhehe, japo wanatumia njia ya mzunguko - labda kupoteza lengo. Inabidi Mukwava azipate habari hizi haraka ili ajiandae kuwapokea kwa ukarimu wa Kihehe! ...Nataka mfahamu kuwa hii ni safari ya hatari. Muwe waangalifu sana. Msifichue siri hata kwa dawa” (uk. 22-23).

Dondoo hili linadhihirisha kuwa Mundewa alikuwa na wasiwasi dhidi ya watoto hao, hivyo, aliwaonya kuhusu safari ambayo aliwatuma. Mtafiti anaamini kuwa katika hali ya kawaida, ni vigumu kwa mtoto kutunza siri; anaweza kudanganywa kidogo au kutishiwa kisha akatoa siri zote. Mundewa alilitambua hilo kutokana na umri wake na uzoefu wake katika maisha, ndiyo maana aliwaonya.

Sehemu nyingine inayoonesha onyo alilopewa mhusika, ni wakati Mbumi na Chulu pamoja na mwenyeji wao (Mpunza) wanaelekea kwa Mukwava kupeleka ujumbe. Chulu alimuonya dada yake kuhusu nyoka kutokana na tabia yake ya kutembea akiwa anaburuza miguu. Mwandishi anasema:

“Jihadhari na nyoka,” Chulu alimtahadharisha Mbumi. “Usikokote miguu kama kigori; kanyaga kwa kishindo kama jimama la Kisagara, Nyoka wakisikia watakimbia!” Mbumi aliitikia kwa kichwa. Siku hiyo alikuwa na maneno machache na mawazo mengi. Hakuhitaji ushauri wa Chulu.

“Siogopi nyoka naogopa majoka,” alisema.

Nadhani eneo hili halina chatu,” Mpunza aliwahakikishia. “Watakuwa kule bondeni Lugalo karibu na maji; au maeneo ya Ilundamatwe. Chatu hawakai milimani (uk. 53).

Kutokana na dondoo hilo, ni dhahiri kuwa Chulu alikuwa na mapenzi ya dhati kwa dada yake; hivyo, hakutaka kumpoteza hasa katika kipindi kama hicho cha mapambano. Katika masimulizi haya ni dhahiri kuwa wakati wa matembezi ya usiku miguu hupaswa kunyanyuliwa na kushushwa kwa kishindo ili wadudu wabaya kama nyoka wasiidhuru, na kusababisha maumivu au kifo. Hili ni onyo muhimu hasa kwa kuwahawakuwa wamefikisha ujumbe waliotumwa. Kwa hiyo, katika riwaya hii utendaji umefafanuliwa kwa mtindo ambao umesaidia katika kujiandaa kwa vita, kupigana vita, na hata kusherehekea mafanikio baada ya vita.

⁴ Mahojiano kati ya mtafiti na Leonard Bakize yalifanyika katika ofisi ya mtaalamu huyu iliyopo katika jengo la TATAKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam mnamo tarehe 12/02/2020. Bakize ni Mhadhiri na mbobevu wa kazi mbalimbali za fasihi, hususani fasihi ya watoto.

6.0 Hitimisho

Makala haya yamezungumzia utendaji wa wahusika wakuu wa fasihi ya watoto ya Kiswahili kwa kurejelea riwaya ya *Ngoma ya Mianzi*. Katika masimulizi, imebainika kuwa utendaji unaweza kudhihirika katika mitindo ya kuhoji, kutaarifu, kushauri, kudadisi na kuonya. Makala haya yanaongeza tija katika fasihi ya Kiswahili kwa ujumla na fasihi ya watoto kwa upekee wake. Sababu za ongezeko hilo ni kubainisha utendaji wa riwaya kwa njia ya mazungumzo na masimulizi ya mwandishi yanayokwenda sambamba na mazungumzo hayo. Imezoeleka utendaji kujadiliwa katika sanaa za maonesho na tamthiliya tu, hasa kutokana na sifa za uwepo wa jukwaa, waigizaji, tukio, maleba na hadhira. Hata hivyo, vitu vyote hivyo vinapatikana katika riwaya, hususani riwaya za watoto hivyo, vimetuwezesha kubaini mitindo hiyo ya utendaji. Kwa hiyo, mwandishi wa makala haya anatoa rai kwa wataalamu wa fasihi, hususani fasihi ya watoto kutafiti mitindo hii katika riwaya nyingine za watoto.

Marejeleo

- Bakhressa, S. K. (1992) *Kamusi ya Matumizi na Maana*. Kenya: Oxyford University Press.
- Bakize, L. H. (2015) "Gender Balance Struggles in Tanzanian Kiswahili Children's Literature." *Kiswahili*, Juz. 78: 59-66.
- Bakize, L. H. na Senkoro, F. E. M. K. (2019) "Shujaa wa Kike katika Bunilizi za Kihistoria za Watoto katika Kiswahili." *Kiswahili*, Juz. 82: 121-137.
- Freud, S. (1923) *The Ego and the Id*. London: The Hogarth Press Ltd.
- Kothari, C. R. (2004) *Research Methodology: Methods and Techniques* (Second Rev). New Delhi: New Age International (P) Limited.
- Lyimo E.B. (2017) "Dhima ya Mianzo na Miisho katika Nathari za Watoto: Mifano kutoka Nathari za Kiswahili Nchini Tanzania." *Kioo Cha Lugha*, Juz. 15: 89-105.
- Madumulla, J. S. (2001) "Hali ya Vitabu vya Watoto katika Tanzania." *Swahili Forum*, VIII, 171-183.
- Mbarouk, S. S. (2019) Uchambuzi wa riwaya ya *Kiu* kwa Kutumia Nadharia ya Saikolojia Changanuzi. *Eastern African Literary and Cultural Studies*. Juz. 5(3-4): 214-222. Inapatikana katika <https://doi.org/10.1080/23277408.2018.1540127>. Ilisomwa tarehe 17/02/2020.
- Mbunda, M. (1993) *Misingi ya Uhakiki wa Fasihi*. Dar es Salaam: East African Educational Publishers Ltd.
- Mlaga, W. K. (2017) *Misingi ya Ufundishaji na Ujifunzaji wa Fasihi Karne ya 21*. Dar es Salaam: Heko Publishers Ltd.

- Muhando, P. na Balisidya, N. (1976) *Fasihi na Sanaa za Maonyesho*. Dar es Salaam: TPH.
- Mulokozi, M. M. (2017) *Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: KAUTTU.
- Muokozi, M. M. (2018) *Ngoma ya Mianzi*. Dar es Salaam: KAUTTU.
- Munyioki, A. M. (2018) *Utendaji wa Kidrama wa Riwaya ya Haini ya Adam Shafi 2003*. Tasnifu ya Shahada ya Uzamivu (Haijachapishwa). Kenya: Chuo Kikuu cha Moi.
- Ngugi, P. M. Y. (2014) “Fasihi ya Watoto katika Kutekeleza Mahitaji ya Mtoto Kisaikolojia.” *Kiswahili*, Juz Na. 77(1): 170–180.
- Phelps, E. B. (1999) *A Guide to Living Free: A Handy Guide to Unlocking your Personal Freedom*. U.S.A: Turning Point Ministries.
- Ponera, A. S. (2019) *Misingi ya Utafiti wa Kitaamuli na Uandishi wa Tasnifu*. Dodoma: Central Tanganyika Press.
- Senkoro, F. E. M. (2011) *Fasihi*. Dar es Salaam: KAUTTU.
- Shafi, A. (2003) *Haini*. Nairobi: Longhorn Publishers Ltd.
- Soyinka, W. (1988) *Art, Dialogue and Outrage: Essays on Literature and Culture*. Ibadan: New Horn Press.
- TUKI (2013) *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (Toleo la tatu). Nairobi: Oxford University Press.
- Wamitila, K. W. (2002) *Uhakiki wa Fasihi: Misingi na Vipengele Vyake*. Nairobi, Kenya: Phoenix Publishers Ltd.